

SZŐNYINÉ SZERZŐ KATALIN

Az 1880-as évek Budapestjének hangja Madárlátta kenyérdarabocska egy londoni Liszt-matinéről¹

Egy képzeletbeli történeti hangversenyre invitálok most Önöket, a 19. századi Magyar Királyi Zeneakadémia egyik Liszt-matinéjára, egy olyan baráti összejövetelre, mely a valóságban ugyan nem játszódott le, de ugyanezen szerzők más műveivel és személyes részvételével minden bizonnyal lejátszódhatott volna. Mondjuk 1882 őszén vagy 1883 tavaszán, egy olyan alkalommal, amikor Liszt Ferenc meghívására barátai és ifjabb tanártársai elhozták legszebb dalait. A színhely az Andrássy út sarkán álló Zeneakadémia épülete, s a közönség soraiban – ahogy más Liszt-hangversenyeken is szokta – jelenlétével megtiszteli az eseményt Mr. Gozling konzul,² az 1880-as évek Budapestre akkreditált angol diplomatája.

A képzeletbeli hangverseny, amelynek műsorát itt most felidézzük, a házigazda Liszt Ferenc remekléseivel kezdődik – a Heine versére írt *Loreley*-jel, azt követően a „Marlingi harangok”-kal (*Ihr Glocken von Marling*) és „A három cigány”-nyal (*Die drei Zigeuner*) – majd a fiatalabb tanártárs, Volkmann Róbert három dala következik. Őt követően Mihalovich Ödön, Liszt magyarországi famulusa, a Zeneakadémia igazgatótanácsának tagja, „Téli éj” (*Winternacht*) című dalával mutatkozik be, majd Koessler János, a Zeneakadémiára csak nem rég szerződött zeneszerző, orgona- és

1 2001. május 14-én a Londoni Magyar Házban tartott Liszt-matiné eredeti magyar bevezető szövege, amely magyar és angol nyelven megjelent Eckhardt Mária szerkesztésében a Magyar Liszt Ferenc Társaság információs kiadványában. Lásd Szőnyiné Szerző Katalin: „Az 1880-as évek Budapestjének hangja. Bevezetés egy Liszt-matinéhoz”, *Liszt Magyar Szemmel. The Hungarian View of Liszt* 31 (2018. április), 10–13. A londoni hangverseny előadóművészei Szabóki Tünde (mezzoszoprán), Fekete Attila (tenor) és Virág Emese (zongora) voltak.

2 Mr. Gozling 1882-ben csatlakozott Liszt legszűkebb baráti köréhez. Vö. LEGÁNY Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886* (Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1986), 174. A Balaton történetével kapcsolatos korabeli forrásokban főkonzulként említik és nevét Andley Goslingnak írják. Vö. KOVÁCS Emőke: „135 éve alakult meg a Balatoni Vitorlázó Egylet”, *LikeBalaton* (2019. 02. 04.) <https://likebalaton.hu/telepules/balaton/hireink/135-eve-alakult-meg-a-balaton-i-vitorlazo-egylet> (utolsó letöltés: 2023. december 4.).

karénektanár három dalával zárul az első rész. Szünet következik. A hangverseny második részében ismét a házigazda Liszt Ferenc dalterméséből halljuk az 1847-ben komponált három Petrarca-szonettet, a reménytelen szerelem vívódó sorozatát. – A záróciklus hét dala egy másik beteljesületlen szerelem romantikus érzésvilágát tárja elénk. Mihalovich Ödön (1842–1929) az 1880-as évek elején ismerte meg Bayreuthban a még mindig vonzó, 50-es éveinek elején járó költőasszonyt, Mathilde Wesendonckot, Wagner *Trisztán és Izoldájának* műzsáját. Mathilde és a 14 évvel fiatalabb magyar zeneszerző között művészbarátság, vonzalom szövődött, melybe a férfi részéről, mint Mathildénak írt levelei is bizonyítják, a baráti rokonszenven kívül rajongó szerelem is vegyült. Mathilde közbenjárására 1882-ben Drezdában műsorra tűzik Mihalovich első operáját, a dánok nemzeti költőjének, Adam Oehlenschlägernek a szüzséjére írt *Hagbarth és Signe* című zenedrámáját. Mintegy köszönetképpen, Mihalovich megzenésítette Mathilde hét költeményét, a *Sieben Gedichtét*. (A magyar zeneszerző Wesendonck dalai 1891-ben jelennek majd meg nyomtatásban.)

A hangversenyünkre érkező képzeletbeli egykori vendégeknek legkevésbé Liszt Ferencet, az európai koncertermek ünnepeit virtuózát, a század egyik legnagyobb zeneszerzőjét, a magyar zenei élet nagymesterét kell bemutatni. Liszt 1869 óta – Weimarral és Rómával megosztva – az év egyharmad részét a magyar fővárosban tölti, általában adventtől áprilisig. 1875 novemberétől, mint a Zeneakadémia elnökét, hivatalos állami tisztség is a hazájához köti. Nagy szerepe van abban, hogy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a világvárossá felnövő Budapest a művelt zenei világ egyik központjává válhatott. Szalonja a hazai politikai és szellemi élet kiválóságainak találkozóhelye, s ahol barátai meghívására megfordul (évenkénti rendszerességgel például az Angolkisasszonyok Pesti Leánynevelő intézetében) vagy rendszeresen megjelenik (mint újabb adataink szerint mintegy 220 alkalommal a Pesti Vigadóban) ott zongoraművészként, dirigensként, baráti jelenlétének kisugárzásával az eseményt minden alkalommal ünneppé avatja.

Volkmann Róbert (1815–1883) szintén jól ismert, jellegzetes alakja a budapesti zenei életnek. A Zeneakadémia nagytekintélyű zeneszerzés tanára – szászországi németként – 1841 óta él a magyar fővárosban, 1842–1844 között ő a császárváros vezető zenei lapjának, a *Wiener Allgemeine Musikzeitung*nak az egyik pesti tudósítója, a magyar zenei reformtörekvések buzgó közvetítője. Jó barátja Erkel Ferencnek, a magyar nemzeti operaműfaj megteremtőjének, de minden rokonszenve ellenére sem törekszik magyar asszimilációra, beolvadásra. A maga különállását, szuverén művészi küldetését mindig fenntartja magának, a pesti legendák szerint „nem is akar más lenni, csak Volkmann”. Csupán négy évvel fiatalabb, mint Liszt Ferenc, de kettejük közül valahogy mégis Volkmann az „öregebb”, a konzervatív zenei szellem képviselő-

je. Händel témájára írt zongoravariációi, *III. Richard* nyitánya megbecsülést szereztek számára, ahol megszólaltak, három vonósszerenádja Angliától Oroszországig kedvelt korabeli műsorszám. Korabeli divatos német költők verseire komponált dalai várhatóan új arcát mutatják meg: egy befelé forduló csendes, érzékeny művész portréját.

Mihalovich a magyar zeneszerzők középgenerációjának képviselője, aki 1865 óta van jelen az európai és magyar zenei életben. Liszt Ferenc, mint embert is, kollégát is igen nagyra becsüli: ennek jeleként a négykezes zongoraművekben őt választja pesti partnerének, meghallgatja terveit, művei kiadásáért, ha tud, közbenjár. Az újromantikus iskola legtehetségesebb magyarországi képviselőjét látja benne. De Mihalovichot számon tartják külföldön is: a képzeletbeli hangversenyünkre ellátogató angol főkonzul, Mr. Gozling például felfigyelhetett a Byron nyomán felvázolt *Prometheus* szimfonikus költeményre, vagy a Shakespeare *Athéni Timon*jához vagy *Rómeó és Júliá*jához írt nyitányokra. És már kiszivárgott, hogy Mihalovich műhelyében – Wagner operareformja nyomán – az Artúr-mondakör egyik epizódjára, Alfred Tennyson Király-idyllek című művének egyik fejezetére formálódik a következő Mihalovich-opera terve, az *Eliána*. Ezek mind a Liszt–Wagner kör műhelyéből kinőtt, Lipcsét, Münchent is megjárt zeneszerző angliai tájékozódásának a pregnáns jelei. Tennyson műve láthatóan igen népszerű Európában – Magyarországon Szász Károly fordításában 1859-ben jelent meg először –, mert Koessler képzeletbeli hangversenyünk műsorán szereplő egyik dalának is Eliána, az ő névadásában „Elaine” a főszereplője.

Koessler János (1853–1926) dalainak felidézésével a „fiatalok” nemzedéke, a harmincasok képviselője kap műsorunkon hangot, aki komoly német zenei iskolázottság után a kölni Városi Színház karnagyi posztját hagyta ott, hogy Liszt meghívására 1882-től a magyar zenei felsőoktatás professzora legyen. 1886 nyaráig, Liszt haláláig, még négy tanéven át életre szóló mintát kap Liszt emberi és művész-tanári közelségétől. 1883-ban Koesslert bízzák meg a Volkmann halálával megüresedett zeneszerzéstani munkakör betöltésével, s azon túl három évtizeden át Koessler lesz a budapesti Zeneakadémia fő erőssége, az új magyar zeneszerző-nemzedék felnevelője. Johannes Brahms barátjaként és híveként a konzervatív német romantika esztétikai világképének, zenei nyelvének közvetítője. Ebből ered majd összes konfliktusa, „idegensége”. A növendék személyiségének tiszteletben tartásával mégis magyar zeneszerzőket nevel, egy Bartókot és Kodályt, Dohnányit és Weiner Leót, vagy a magyar operett nagymestereit, Kálmán Imrét és Jacobi Viktort.

Ennyi „jövőbepillantás” után térjünk vissza Liszt egykori képzelt matinéjához. Szembetűnhet, hogy a dalok témaválasztásában nem a nemzeti–hazafias gondolat-

kör dominál, hanem az „örök témák”, a szerelem, halál, férfi–nő viszony, vagy az európai mondavilág valamelyik jellegzetes motívumkincse. Sajátosan „magyar” hangjával csak egy Liszt-dal válik ki a repertoárból. Ez a Nikolaus Lenau versére komponált *Die drei Zigeuner* [A három cigány]. A dal 1860-ban keletkezett, mintegy illusztrációként Liszt 1859-ben megjelent híres „cigánykönyve” margójára (*Des bohémiens et de leur musique en Hongrie*)³. A Liszt-dal hősei a pusztán vándorló nomád cigányzenészek, akik Liszt hite szerint a zene őseréjét szimbolizáló romlatlan természet képviselői. A Lenau-vers nem mondja ki, csak Liszt-dala árulja el, hogy a három cigány valójában a magyar puszták vándora. A dal közepén megszólaló heroikus téma magyar verbunkos zene, mely a cigányzenészek interpretálásában válik egyedülállóan varázslatos énekelt rapszodiává, Liszt *Magyar rapszodiáinak* társává, a független, öntörvényű szabad élet zenei szimbólumává.

Az egykori „Liszt-matiné” szereplői, a Liszt környezetében munkálkodó zeneszerzők életműve napjainkig Csipkerózsika álmát aludta. Egy-egy évforduló alkalmát leszámítva, Volkmann, Mihalovich vagy Koessler művei teljesen kiestek az európai és magyar hangversenyélet fő áramából. Méltatlan elfelejtettségük történelmi helyzetükből adódik. Közvetítők voltak, akik az európai hagyományok értő átadásával művészi iskolák, műhelyek és generációk között vertek hidat. Egy későbbi esztétikai nézőpontból épp kultúraközvetítő szerepük vált hibájukká. Nem kapcsolódtak úgymond a magyar nemzeti romantika fő ágához, a verbunkosra, népies műdalra épülő zenei kezdeményezésekhez, de nem találtak rá – pontosabban nem ők találtak rá – a 20. század hangváltásának forrására, a magyar parasztzenére, mely Bartók és Kodály nemzedékének fő felfedezése lesz majd. Mostanában kezdjük látni, hogy Liszt körében Mihalovichék életműve mégis szerves részévé vált a magyar és az európai zenetörténet fő vonalának. Felfedezésük – mindannyian hisszük – valódi értékek felfedezéséhez vezet majd. E gondolatok jegyében kérem, hallgassák meg Párkainé Eckhardt Mária köszöntéseként az egykori londoni matiné egyik műsorszámát, Mihalovich „Téli éj” (*Winternacht*) c. dalát Fekete Attila és Virág Emese előadásában.⁴

3 Franz LISZT: *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* (Paris, Librairie Nouvelle – A. Bourdilliat, 1859). Magyar fordításban lásd LISZT Ferenc: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* (Pest, Heckenast Gusztáv, 1861).

4 Ödön MIHALOVICH: *Hét dal / Sieben Lieder No. 6*. Nikolaus Lenau szövegére (1873), in Ödön MIHALOVICH: *Songs*. Előadók: Emese VIRÁG, Andrea MELÁTH, Attila FEKETE (BUDAPEST, Hungaroton Classic Digital Stereo HCD 32043, 2001).

ABSZTRAKT

SZÓNYINÉ SZERZŐ KATALIN

Az 1880-as évek Budapestjének hangja**Madárlátta kenyérdarabocskja egy londoni Liszt-matinéről**

A Londoni Magyar Házban 2001 májusában megtartott londoni Liszt-matiné magyarul még soha el nem hangzott zenetörténeti bevezetésével köszöntjük Párkainé Eckhardt Máriát, a hazai Liszt-kutatás nagyasszonyát. A hangverseny műsorát Virág Emese zongoraművész és Mihalovich-kutató állította össze az 1880-as évek legszebb hazai dalterméséből. A német későromantika magyar hajtásaként megszólaló remekművek, Liszt mellett Mihalovich, Koessler, Volkmann dalai az örök témák, az európai mondavilág, a szerelem, élet, halál motívumkincséből villantottak fel szánerdarabokat. Mindegyik a maga módján felfedezés volt a londoni hallgatóságának. A bevezetésből a magyar zenei élet angol személyes kötődéseiről, az Angolkisasszonyok Pesti Leánynevelő Intézetének, az angol főkonzul Liszt iránti barátságának szerepéről is hallhattunk részleteket. Ezek a titkos diplomáciai és kulturális szálakon érkezhettek hazánkba Shakespeare, Byron, Tennyson, az Arthur-mondakör ihlető gondolatvilága, vagy Händel zenéjének termékenyítő hatása a 19. századvég magyar zenei romantikájába.

Tárgyszavak: az 1880-as évek magyar dalköltészete, Liszt, Mihalovich, Volkmann, Koessler dalai, angol diplomáciai és kulturális hatások a magyar zenei életben

SZÓNYINÉ SZERZŐ KATALIN (Sopron, 1949): Szabolcsi Bence-díjas zenetörténész, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, 1989–2008 között a magyar nemzeti könyvtár Zeneműtárának tudományos főmunkatársa, 15 éven át vezetője. Fő témái: 18–20. századi magyar zenetörténet, Johannes Brahms hungarizmusai.

ABSTRACT

KATALIN SZERZŐ

The Sound of Budapest in the 1880s. Fragmentary Recollection of a Liszt Matinée in London

The author wishes to salute Mária Eckhardt, the grand dame of Hungarian Liszt research, with her introduction to a Liszt Matinée held at the Hungarian House in London in May 2001 (this text has never been read in Hungarian before). Back then, pianist and Mihalovich-researcher Emese Virág compiled the program of the matinée concert from the finest Hungarian lieder of the 1880s. The masterpieces by Mihalovich, Koessler, Volkmann, and Liszt were the Hungarian offshoot of German late Romanticism; the selected character pieces revealed motives from the eternal themes of European mythology, of love, life, and death. Each in its own way was a revelation to the London audience. The introduction contains details concerning the English connections of Hungarian music life, the role of the Girls' Boarding School of Mary Ward's nuns in Pest, and the English Consul General's friendship for Liszt. It was through these secret diplomatic and cultural connections that the inspirational ideas of Shakespeare, Byron, Tennyson, and the legend of King Arthur arrived to Hungary, or the fertilizing influence of Handel's music reached the Hungarian musical Romanticism of the late nineteenth century.

Keywords: Hungarian lieder of the 1880s, lieder by Liszt, Mihalovich, Volkmann, Koessler, British diplomatic and cultural influences on Hungarian music.

KATALIN SZERZŐ is a music historian, winner of the Szabolcsi Bence Prize, and an ordinary member of the Hungarian Academy of Arts. 1989–2008, she was chief researcher at the Music Collection of the National Széchényi Library, where she was also head of the department for 15 years. Her main research subjects are Hungarian music history of the eighteenth–twentieth centuries, the Hungarian stylistic elements of Johannes Brahms.